

ДАВНЯ І НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 902/903«632»551.8(477)

О. Л. Баженов

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАСЕЛЕННЯ НАЙДАВНІШИМИ ЛЮДЬМИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (ДОБА РАНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ)

У статті розглядається комплекс дискусійних проблем у науці щодо першопочатків заселення території України еволюціонізуючими первісними людьми від 1 млн. до 40-30 тис. років тому, здійснюються припущення, як вони виглядали, до якого виду архантропів їх потрібно віднести, наводяться порівняння з існуючими гілками антропогенезу на теренах Африки, Азії та Європи.

Аналізується напрацювання відомих археологів С.М. Бібікова та П.Й. Борисковського у Середньому Подністров'ї, які дослідили палеолітичне стійбище Лука Врублівецька, яке датується 300 тис. років тому і в свій час було найдавнішим поселенням в Україні, потім відкриття у Закарпатті місць знаходження первісної людини, які тут перебували майже 1 млн. років тому (Королеве, Великий Шолес та ін.), відкриття слідів архантропів близько 800-600 тис. років тому (Меджибіж) та різні підходи в їх дослідженнях сучасних українських археологів В.М. Степанчука, С.М. Рыжова, Ж.М. Матвіїшиної, С.П. Кармазиненка й ін.

Підсумовуючи загальний стан вивчення етапів заселення первісними людьми території України, констатується, що сьогодні ця проблема ще не вирішена в науці і знаходиться в стані дискусії, гіпотез і припущень, причиною чого є малочисельність виявлення і недостатність вивчення ранньопалеолітичних пам'яток на теренах України.

Ключові слова: найдавніші люди, Україна, відкриття, пам'яток, ранній палеоліт, заселення, стійбище, первісна людина.

Однією з найбільш актуальних проблем первісної (дописемної) історії та археології України є з'ясування початків заселення її території найдавнішими людьми за доби раннього палеоліту. І хоча науковий матеріал з даної проблематики й на сьогодні ще залишається обмеженим, насамперед, це мала кількість виявлених археологічних пам'яток, відсутність кісткових решток найдавнішої людини, однак наявні дані все ж таки дають змогу простежити час появи, міграційні шляхи й розселення найдавніших людей на території України, їх ймовірний фізіологічний тип, у чому ми і вбачаємо актуальність обраної теми.

Отже, історія наукових пошуків найдавніших слідів перебування на теренах України первісних людських колективів сягає другої половини XIX ст., тобто часу, коли зароджувалися археологія, антропологія і первісна історія як об'єкт наукових досліджень. За цей час й до сьогодні було накопичено достатньо великий на-

уковий матеріал, котрий розкривав різні аспекти життєдіяльності людства і різні історичні епохи, в археологічній періодизації було виділено палеоліт, який згодом було розчленовано на декілька етапів – ранній, середній і пізній, з відповідною для кожного періоду археологічною культурою. Розпочалися пошуки найдавніших витоків людства і почали формуватися перші реконструкції розселення людства по всій території земної кулі, включаючи Східну Європу. Однак, що стосується території України, то тривалий час вважалося, що людина тут з'явилася відносно пізно, не раніше часів середнього палеоліту. Дійсно, археологічний матеріал не давав змоги а ж до кінця 40-х рр. XX ст. спростувати цю думку, а поодинокі знахідки, що походили з різних місцезнаходжень України як-то ашельське рубило з Амвросіївки швидше носили просто інформаційний характер про наявність знахідки, яку можна співвіднести з ашельським часом без можливості їх чіткого датування.

Однак, археологічні дослідження, що розпочалися С.М. Бібіковим та П.Й. Борисковським у Середньому Подністров'ї (Лука Врублівецька) дали археологічний матеріал, який можна було віднести до часів раннього палеоліту (ашельської культури) та знайти йому аналогію [1]. Однак, найбільш знаковим для розв'язання проблеми початків заселення найдавнішими людьми території України є відкриття у 1974 р. однієї із найдавніших ранньопалеолітичних стоянок України, що розташовувалося на лівому березі р. Тиса, поблизу смт. Королево, котра досліджувалася у 1974–1992 рр., наслідком якої стала публікація В.М. Гладиліним двох монографій, у яких він здійснив перші реконструкції проблем проникнення найдавніших первісних людських колективів на терени Центральної і Східної Європи [2; 3], які й сьогодні ще залишаються актуальними.

На сучасному етапі проблемами заселення України найдавнішими людьми території України активно займаються С.П. Кармазиненко [4], Ж.М. Матвіїшина [6], С.М. Рижов [7], В.М. Степанчук [9; 10; 11]. У їхньому науковому доробку здійснено реконструкції палеоландшафту, палеогеографічних передумов та чинників змін умов проживання людини на території України, зроблено спроби розкрити антропологічний тип носіїв ашельської культури, підсумовано результати археологічних досліджень таких ранньопалеолітичних пам'яток як Меджибіж, Маслове, Великий Шолес, Вертеп тощо. Водночас, ці реконструкції, як і археологічні дослідження наведених ранньопалеолітичних пам'яток, навряд чи можна вважати остаточно завершеними як в археологічному, так і у природничому плані, вони, за переконанням В.М. Степанчука, безпосередньо стосуються найбільш дискусійних, ключових проблем палеоліту в країні і подальше їх вивчення дасть багато нового для реконструкції найдавніших етапів її історії [10, с.35].

Проблему заселення території України в часи раннього палеоліту можна умовно розділити на декілька складових: антропологічний тип найдавніших людей та час й головні міграційні маршрути архантропів, які також можна розглядати як взаємопов'язані.

Насамперед, зазначимо, що доба палеоліту є доволі великим історичним проміжком часу, який охоплює час від 2 млн. років до 40-30 тис. років тому. При цьому верхня межа, яку ми оцінюємо в 2 млн. років, є відносною, котру з огляду на виявлені кам'яні індустрії (олдувайська або олдованська культура) можна сміливо поглибити майже до 3 млн. років. Відповідно до вигляду кам'яних індустрій та основних представників людства, які існували в той час, палеоліт можна розділити на три періоди: – ранній (нижній палеоліт) з хронологією від 2,7 млн. до 300 тис. років, середній – 300–40/30 тис. років тому та пізній (верхній) – 40/30 – 12 тис. років тому. В межах раннього (нижнього) палеоліту виділяють олдувайську або олдованську з датуванням 2,7–1,7 млн. років тому та ашельську археологічну культуру з датуванням 1,7 млн. – 300 тис. років тому. Відповідний розподіл на низку археологічних культур та локальних варіантів існує й для наступних періодів палеоліту – середнього (добі мустєр) і пізнього палеоліту, однак зупинятися на них ми не будемо, оскільки вони не є об'єктом нашого дослідження. Лише наголосимо, що запропонована хронологія для доби раннього палеоліту є відносною та в переважній більшості регіональною і може коливатися як у більшу так і у меншу сторони. Так, найдавнішими датами в Україні слід вважати час біля 1 млн. років тому, оскільки саме цим часом й датується одна із найдавніших пам'яток на території України, що підтверджена у стратиграфічному плані Королеве у Закарпатті [9, с.18]. Поруч з Королевською стоянкою, на сьогодні до найдавніших пам'яток на теренах України також слід віднести нижньопалеолітичні стоянки Меджибіж (Хмельницька область) та Великий Шолес (Закарпаття).

Отже, першою проблемою у питання заселення території України найдавнішими людьми є визначення антропологічного типу найдавніших гомінід, котрі проникли на терени України. Це зумовлено тим, що на сьогодні кісткових решток цих ранніх людей, які б відповідали періоду раннього (нижнього) палеоліту в Україні ще не виявлено. Водночас, їхнє перебування з датуванням близько 1 млн. років тому не викликає сумнівів, оскільки тут присутні сліди їхньої матеріальної культури, що відповідають цьому часу. Внаслідок цього, для реконструкцій найдавнішого антропологічного типу найдавніших людей на території України нам прийдесться вдатися до певних аналогій, що походять із різних регіонів Європи, Азії та Африки, де подібні залишки присутні.

Відносно антропологічного типу найдавнішого населення, то згідно сучасних наукових уявлень вони представлені формами викопних людей, яких віднесено до виду *Homo erectus* (людини прямоходячої). В межах цього виду, який розглядається як предкова форма сучасної людини виділяють декілька регіональних варіантів таких як *Homo egraster* (людина працююча), котра характерна для раннього населення Африки і яку дослідники розглядають під різними кутами зору, насамперед, як проміжну ланку від австралопітеків до еректусів, або ж як африканський підвид останніх; *Homo antecessor* (людина-попередник, або людина попередня),

яку поруч з дманісійською людиною розглядають як перших європейських гомінідів з датуванням 1,2 млн – 800 тис. років тому; *Homo heidelbergensis* (Гейдельберзька людина), що є європейським різновидом людини прямо ходячої, котра проживала у Європі та Західній Азії близько 800-200 тис. років тому. Ватро зазначити, що останні розглядаються дослідниками як основне населення тогочасної Європи і предків майбутніх неандертальців. Різниця між цими представниками корелюється як хронологічними, географічними, так фізіологічними особливостями та відмінностями цих гомінід, що, загалом, призвело до наукових дискусій в питанні того, як розглядати сам палеонтологічний вид *Homo erectus*, чи то як певну хронологічну стадію чи географічний варіант? Й тому, антропологами було запропоновано узагальнений термін для усіх викопних форм людини – «архантропи», який практично не має конкретних географічних чи хронологічних обмежень і є зручним для певних узагальнень й систематизації.

Отже, щодо відносно перших архантропів Європейського континенту, то вони виокремлені декількома представниками – Дманісійською людиною (*Homo georgicus*), скелетні рештки якої було виявлено на території Грузії в місті Дманісі у 1991–2007 р., та *Homo antecessor*, кісткові рештки яких були відкриті у печерах Атапуерки (1994), Сіма дель Елефанте (2007) в Іспанії та зафіксовано відбитки ніг п'яти найдавніших людей біля Хейсборо (Норфолк, Англія). Що стосується датування вказаних архантропів, то воно має значний хронологічний розбіг, який не дає змогу говорити про навіть відносну синхронність, лише про ймовірні міграції першолюдей з Африканського континенту. Зокрема, дманісійська людина характеризувалася середнім зростом, невеликим об'ємом мозку біля 600 см³, дуже витягнутою та низькою черепною коробкою, плоскою лобною кісткою, масивним лицевим скелетом. За низькою таких ознак як коефіцієнт енцефалізації, дманісійці тяжіли більше до хабілісів, ніж до еректусів, водночас за будовою хребта були ближче до останніх. За пропорціями і та формою кісток ніг, за винятком деяких архаїчних рис, ці гомініди нагадували сучасну людину [13, р.717-718]. Таке переплетення архаїчних та прогресивних рис призвело до чисельних наукових дискусій серед антропологів, згідно яких дманісійську людину сьогодні розглядають як належну до виду *Homo ergaster*, чи як належну до виду *Homo erectus*, або за сукупністю характеристик виділяють у самостійний вид [14]. Однак майже єдине у чому сходяться усі дослідники є те, що вони були самими давніми представниками роду *Homo* за межами Африки і першими людьми в Європі.

На відміну від дманісійців, *Homo antecessor* розглядають як прямого попередника гейдельберзької людини та, ймовірно, прямого предка неандертальців на території Європи, а його належність до *Homo erectus* не викликає заперечень. На відміну від дманісійської людини *Homo antecessor* поєднував архаїчні та прогресивні риси. З-поміж останніх слід виділити відносно плоске обличчя, яке було дещо сходе на обличчя сучасної людини,

високий зріст, в середньому 1,70 м, значно більший об'єм мозку – 1000 см³, що зближувало їх з гейдельберзійцями та неандертальцями. Водночас, за будовою зубів вони займали проміжне становище між *Homo ergaster* та більш пізнішими *Homo heidelbergensis*, при чому тяжіли до перших, що дало змогу іспанським антропологам виділити ці гомініди у 1997 р. в окремий вид [12, р.1392-1395].

В цілому, наявні антропологічні та археологічні матеріали дають змогу виділити декілька хвиль міграцій архантропів з Африки в Європу, що могли відбутися за часів раннього палеоліту: перша – *Homo ergaster/erectus*, котра могла датуватися часом 1,8-1 млн. років тому; друга – ранніх *Homo heidelbergensis* та близьких до них форм з датуванням біля 700-340 тис. років тому. А отже, в перших міграціях найдавніших людей на терени Європи, ймовірно, існували дві географічні гілки архантропів – західна або афроевропейська та східна, або азійська. В межах руху афроевропейської гілки ми схильні вбачати декілька міграційних маршрутів їх проникнення і розселення по території Європи включаючи Україну – західноєвропейський, що представлений кістковими рештками *Homo antecessor* на теренах Іспанії та відбитками ніг цих представників біля Хейсборо (Норфолк, Англія). Гіпотетично, зважаючи на дані археології з датуванням біля 960 тис. років тому, представники саме цього антропологічного типу, поступово рухаючись на схід, могли стати засновниками стоянки в селищі Королево, Виноградівського району Закарпаття.

Іншими логічними міграційними напрямками першопочаткового проникнення архантропів на терени Європи й України могло відбуватися як з території Балканського півострова, так і території Кавказу. Так, з одного боку, Балкани могли слугувати висхідною точкою для подальшого просування в самих різних напрямках вздовж далматинського узбережжя і далі на захід; через Дунайський коридор і далі на північ, на Придунайську низину та у Центральну Європу; через низини Нижнього Дунаю на територію сучасної Румунії і далі в Північне Причорномор'я, а далі – на північний схід і схід, про що свідчить доволі значна кількість ранньопалеолітичних знахідок у цьому регіоні [11, с.13]. З іншого боку, враховуючи відсутність пам'яток, вік яких перевищує 1 млн. років на теренах Анатолії, відкриття стоянки найдавніших людей у Дманісі (Грузія) з датуванням 1,8-1,4 млн. років тому, а також багаточисельних ранньопалеолітичних місцезнаходжень у Дагестані, дають змогу висловити припущення, що варіант заселення Східної Європи (включаючи Північне Причорномор'я) та Південної Європи (Балкани) могло відбуватися зі сходу, з боку Кавказу та Передкавказзя. У такому випадку вже Північне Причорномор'я могло виступати у якості «коридору» для заселення Балкан, а також областей Центральної Європи [11, с.27]. Також, вагомим чинником на користь Балкано-Кавказького регіону може слугувати подібність ранньопалеолітичних індустрій, наприклад, шарантського технокомплексу на стоянці Королево з шарантськими елементами на ранньопалеолітичних пам'яток

Кавказу, однак останнє, на думку Л. Кулаковської, це є невірним і не може слугувати надійною ознакою [5, с.18].

Відносно чисельності найдавніших груп населення, що проникли на терени Європи й України на першому етапі, то швидше за все, вони були малочисельними, поодинокими. Чисельність таких груп могла складатися в окремих випадках від 5 до 15 осіб, як ми можемо бачити з антропологічних матеріалів у Дманісі, де виявлено 5 черепів архантропів, чи то в Іспанії Атапаерка, Сіма дель Елефанте та Хейсборо (Англія). Невідомим також залишається питання подальшої життєдіяльності цих груп населення – чи вони вимерли в умовах раннього плейстоцену, чи стали родоначальниками місцевих європейських архантропів. Залишаючи це питання відкритим, зауважимо, що початкове проникнення найдавніших людей на територію Європи й України, швидше за все, мало «одномоментний» характер і говорити про «масовість» ми не маємо змоги.

Подальше заселення Європи й України архантропами припадає на період існування нового типу людини *Homo heidelbergensis*, які в часі можна продатувати від 500 до 350 тис. років тому. Антропологічний тип цієї людини достатньо відомий в антропологічній літературі й зупинятися більш детально на ньому ми не будемо. Лише зазначимо, за сучасними уявленнями він може вважатися нащадком *Homo antecessor* й предком європейських неандертальців.

Згідно археологічного матеріалу, на другому етапі відбулося відносно інтенсивне проникнення гейдельберзьців на територію України, Саме цим часом датуються низка археологічних пам'яток України, такі як Меджибож, Лука Врублівецька, що на Хмельниччині, Непорогове IV (Чернівецька область), Маслове, Нечасве, Бирзулове, Андріївка на Кировоградщині, Амвросіївка на Донеччині тощо. І хоча ці пам'ятки потребують подальших археологічних і геологічних досліджень, спільним для них є те, що вони з'являються в Україні відносно синхронно у часі – від 450-300 тис. років тому. Стосовно міграційних маршрутів, то, розглядаючи проблеми первісного заселення людьми території Центральної і Східної Європи й України, В. М. Гладилін одним із перших висловив гіпотезу про те, що найдавніші люди на рівні *Homo heidelbergensis* проникли на терени України з півночі Балканського регіону через Закарпаття біля 400 тис. років тому [3, с.25-38] Водночас, на думку українського антрополога С.П. Сегеди, заселення України могло відбуватися дещо раніше – близько 500 тис. років тому [8, с.107]. Водночас слушно було би зауважити, що широка географія ранньопалеолітичних пам'яток України від Закарпаття до Донеччини дає змогу говорити й про прихід на Схід України архантропів і з Кавказу, однак це припущення потребує наукового обґрунтування.

З точки зору В.М. Степанчука, наявні дані свідчать про те, що заселення території України у ранньому палеоліті мало характер множинного піонерного освоєння ареалів з багатими ресурсами невеликими групами з протяжними хронологічними лакунами між окремими епізодами заселення. Мова не може йти про три-

вале безперервне заселення і, таким чином, про спадковість населення і культурних традицій [10, с.38].

Таким чином, проблема заселення території України за часів раннього палеоліту ще далека від свого вирішення. Насамперед, це пов'язано з малочисельністю і недостатнім вивченням ранньопалеолітичних пам'яток на теренах України та недостатнім фінансуванням з боку держави цих робіт. По друге, завдяки новим важливим відкриттям у регіонах України нових стоянок первісних колективів та їх системними археологічними, палеоетнологічними та історичними дослідженнями і відповідними публікаціями вітчизняна історична наука отримала переконливі докази початків заселення території нашої держави й шляхів її заселення із Західної та Центральної Європи, а також нові артефакти, що з'ясовують їх господарську і суспільну діяльність. А саме головне, розв'язання цієї проблеми дасть змогу удревнити первісну історію України, відлік якої поки ще датується часом біля 1 млн. років тому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Борисковский П.И. Работы на Среднем Днестре по изучению палеолита // *КСИИМК*. 1947. Вып. 21. С. 46.
2. Гладылин В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. Киев: Наук. думка, 1976. 229 с.
3. Гладылин В.Н., Ситлаивый В.И. Ашель центральной Европы. Киев: Наук. думка, 1990. 268 с.
4. Кармазиненко С.П. Реконструкція палеоландшафтів плейстоцену на основі палеопедагогічних досліджень археологічних пам'яток палеоліту на території України // *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2014. Вип. 48. С. 100–106.
5. Кулаковская А., Усик В. Ранний палеолит Украины // *Палеолит и Мезолит Восточной Европы: сб. ст. в честь 60-летия Хизри Амирхановича Амирханова / [Учреждение Российской акад. наук, Ин-т археологии РАН ; отв. ред. К.Н. Гаврилов]*. Москва: Ин-т археологии РАН: Таус, 2011. С. 18.
6. Матвіїшина Ж.М., Кармазиненко С.П., Дорошкевич С.П., Мацібора О.В., Кушнір А.С., Передерій В.І. Палеогеографічні передумови та чинники змін умов проживання людини на території України у плейстоцені та голоцені // *Український географічний журнал*. 2017. № 1. С. 19-29.
7. Рыжов С.Н. Новые находки древних орудий в Закарпатье. Местонахождение Вертеп // *Науковий вісник «Меджибіж» – 1'2014: Місцезнаходження «Меджибіж» і проблеми вивчення нижнього палеоліту Східноєвропейської рівнини: збірник наукових праць / [за ред. О. Погорільця]. Меджибож-Тернопіль-Київ: Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2014. Ч. 2. С. 160-162.*
8. Сегада С.П. Первісне заселення Європи. Найдавніша людність на теренах України та Польщі // *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 1. С. 107.
9. Степанчук В.М. Нижній і середній палеоліт України: хронологічні рамки, антропологічний тип носіїв культури, основні місцезнаходження решток викопних людей // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. Вип. 10. С. 17-49.
10. Степанчук В.М., Матвіїшина Ж.М., Рижов С.М., Кармазиненко С.П. Початкове заселення і подальше освоєння території України давньою

- людиною: синтез археологічних і палеогеографічних даних // *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 8. С. 34-46.
11. Степанчук В.Н., Сапожников И.В. Палеолит Балкан и Северного Причерноморья: взаимодействие или независимое сосуществование? // *TERRA COGNOSCIBILIS. Культурное пространство между Балканами и Великой степью в эпоху камня – бронзы. Материалы по археологии Северного Причерноморья*. Одесса: СМИА, 2010. Вып. 11. С. 13-27.
  12. Bermúdez de Castro J.M., Arsuaga J.L., Carbonell E., Rosas A., Martínez I. et Mosquera M. A hominid from the Lower Pleistocene of Atapuerca, Spain: possible ancestor to Neandertals and modern humans // *Science*, 1997. V. 276. № 5317. P. 1392–1395.
  13. Lordkipanidze, D. et al. The earliest toothless hominin skull. *Nature* 434, 717-718.
  14. Stanford, Craig; Allen, John S. & Antón, Susan C. 2013. *Biological anthropology*. 3rd ed., Pearson, p372: What's size got to do with it?

О. А. Баженов

К проблеме заселения древнейшими людьми территории Украины (период раннего палеолита)

В статье рассматривается комплекс дискуссионных проблем в науке касательно первоначального заселения территории Украины эволюционирующими первобытными людьми от 1 млн. до 300 тыс. лет тому, вносятся предположения, как они выглядели, до какого вида архантропов их нужно отнести, приводятся сравнения с существующими ветвями антропогенеза на территориях Африки, Азии и Европы.

Анализируются наработки известных археологов С.М. Бибикова и П.И. Борисковского в Среднем Поднестровье, которые исследовали палеолитическую стоянку Лука Врублевецкая, датируемая 300 тыс. лет тому и в свое время была древнейшим поселением в Украине, потом открытия на Закарпатье мест пребывания первобытного человека, который здесь селился почти 1 млн. лет назад (Коралева, Великий Шолес и др.), открытия следов архантропов около 800-600 тыс. лет тому (Меджибож) и разные подходы в их исследованиях современных украинских археологов В.М. Степанчука, С.М. Рыжова, Ж.М. Матвейшиной, С.П. Кармазиненко и др.

Подытоживая общее состояние изучения этапов заселения первобытными людьми территории Украины, констатируется, что сегодня эта проблема еще не развязана в науке и пребывает в поле дискуссий, гипотез и предположений, причиной чего является малочисленность обнаружения и недостаточность изучения раннепалеолитических памятников на территории Украины.

Ключевые слова: древнейшие люди, Украина, открытия, памятники, ранний палеолит, заселение, стойбище, первобытный человек.

O. L. Bazhenov

To the problem of settlement by the most ancient people of the territory of Ukraine (the period of the early Paleolithic)

The article discusses a set of debatable problems in science regarding the initial colonization of the territory of Ukraine by evolving primitive people from 1 million to 300 thousand years ago, assumptions are made on how they looked, to what type of archantropes they should be attributed, and comparisons are made with the existing branches of anthropogenesis in the territories Africa, Asia and Europe.

Analysed the achievements of famous archaeologists S.M. Bibikova and P.I. Boryskovsky in Middle Dniester, which explored the Palaeolithic site of Luka Wroblewiecka, dating back 300 thousand years to that and at one time was the oldest settlement in Ukraine, then the discoveries in Transcarpathia of places of primitive man who settled here almost 1 million years ago (Korolev, Veliky Scholes and others.), The discovery of traces of arkhantropov about 800-600 thousand. years ago (Medzhybizh) and different approaches in their studies of modern Ukrainian archaeologists V.M. Stepanchuk, S.M. Ryzhova, J.M. Matveyshina, S.P. Karmazinenko et al.

Summing up the general state of studying the stages of colonization by primitive people of the territory of Ukraine, it is stated that today this problem has not yet been unleashed in science and is in the field of discussions, hypotheses and assumptions, the reason for which is the small number of detection and the lack of study of early Palaeolithic monuments in Ukraine.

Key words: ancient people, Ukraine, discoveries, monuments, early Palaeolithic, settlement, camp, primitive man.

Отримано: 9.09.2018

УДК 947

С. Е. Баженова

СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКОЇ МЕНШИНИ ПІД ДВОГОЛОВИМ ОРЛОМ

В статті проаналізовано соціально-економічний стан польської меншини Правобережної України після інкорпорації її Російською імперією. Польське всевладдя до початку 1830-х рр. на цій території залишалось всеохоплюючим, що зумовлювалось, з одного боку, високою чисельністю шляхетської верстви, з іншого – величезними розмірами шляхетських володінь.

Після поразки польських повстань 1830–1831 рр. та 1863 р. царський уряд прагнув обмежити провідну роль великого польського землеволодіння, а отже вплив шляхти та католицької церкви. Водночас було закладено основу спеціалізації регіону: виробництво зерна, бурякосіяння, цукроваріння та гуральництво, а також створення потужної бази для розвитку харчової і переробної промисловості.

Вагому роль в аграрному виробництві Поділля відігравало промислове садівництво. Вагова частка у господарствах Правобережної України належала скотарству.

Напередодні першої світової війни царський уряд видав закон, за яким на Поділлі вводились виборні земські установи, головним завданням яких було розроблення заходів для піднесення сільськогосподарського виробництва, в якому активну роль відігравала польська національна меншина.

Ключові слова: Правобережна Україна, самодержавна Росія, польська меншина, шляхта, економічні впливи, репресії.

Наприкінці XVIII ст. із політичної мапи Європи зникла колись могутня держава Польща. Причинами її краху були, з од-